

views met kranten niet bewaard heeft, was dit niet mogelijk. De Jager heeft nu gekozen voor een presentatie van Heijns memoires in de ikvorm. Voor het schrijven van het boek heeft hij met meer mensen gesproken dan alleen Albert Heijn. Deze mensen worden voor in het boek bij name genoemd, maar doordat het boek niet voorzien is van verwijzingen, is niet na te gaan wat zij precies hebben bijgedragen. In het boek wordt uitgebreid ingegaan op de geschiedenis van het hele concern. Hierbij zal de kennis van De Jager, die eerder de geschiedenis van Albert Heijn en Koninklijke Ahold optekende (*Arm en rijk kunnen bij mij inkopen doen* (1995)), goed van pas zijn gekomen.

Het boek begint in 1887, wanneer de grootouders van Albert trouwen en het winkeltje van zijn overgrootvader in Oostzaan overnemen. De beschrijving van de daaropvolgende ontwikkelingen (onder andere de diversificatie van het assortiment en het openen van filialen) is aardig verweven met jeugdherinneringen van Albert aan zijn grootouders en bespiegelingen over het karakter van zijn grootvader. Grootvader Albert was immers anders dan anderen en nam initiatieven die anderen niet namen. Een opmerkelijk voorbeeld daarvan was het opzetten van eigen fabriekjes, waar de zogenaamde huismerken geproduceerd werden (chocolade, koekjes etcetera). Met deze huismerken kon Albert op een lagere prijs gaan zitten dan zijn concurrenten en bovendien een ander ideaal verwezenlijken: luxe artikelen aanbieden tegen een zo laag mogelijke prijs. Het willen verkopen van luxe artikelen naast het basis-assortiment loopt als een rode draad door de geschiedenis van het concern. Arm en rijk moesten in de winkel kunnen kopen.

De beschrijving van de jaren na de Tweede Wereldoorlog, toen Albert jr. na zijn Nijenrode-studie net als zijn vader Jan en oom Gerrit in het bedrijf ging werken, laat zich lezen als een spannende roman. Hoe de zelfbediening ingevoerd werd, hoe Simon de Wit en later ook de Amerikaanse ketens overgenomen werden, maar ook hoe Albert Heijn van Nederland de grootste sherry-drinkende natie maakte en zelfde grootste sherry-importeur werd — het zijn adembenemende en vlot geschreven verhalen. Soms is het jammer dat de precieze tijdsaanduiding ontbreekt. Vond de introductie van sherry eind jaren zestig of begin jaren zeventig plaats? De in de hoofdstukken beschreven periodes overlappen elkaar, zodat de lezer soms de draad kwijtraakt. Een overzicht van belangrijke data zou een geschikt hulpmiddel zijn, maar ontbreekt helaas. Ook een personenregister zou het boek toegankelijker gemaakt hebben.

Het boek geeft een redelijk overzicht van de geschiedenis van het concern, maar de persoon Albert Heijn komt minder duidelijk uit de verf. Alberts persoonlijke leven, zijn polio, zijn verschillende huwelijken en de moord op zijn broer komen slechts beknopt aan bod. Wellicht was het toch interessanter geweest als De Jager een poging had gedaan een serieuze biografie te schrijven. Dat had ook best gekund: het is maar zeer de vraag of iemands correspondentie onmisbaar is voor het schetsen van een meer gedifferentieerd beeld van zijn leven. Door de gekozen ikvorm blijft dat beeld nu eenzijdig. Het boek had wellicht een minder zelfgenoegzame indruk nagelaten als de interviews met personen die met Albert Heijn te maken hebben gehad, zichtbaar verwerkt waren.

Biene Meijerman

R. Boudens, *Two cardinals. John Henry Newman, Désiré Joseph Mercier*, L. Gevers, B. Doyle, ed. (Bibliotheca ephemeridum theologiarum Lovaniensium CXXIII; Leuven: Leuven university press, Peeters, 1995, 362 + 6 biz., Bfl800,-, ISBN 90 6186 717 7 (Leuven university press), ISBN 90 6831 771 7 (Peeters)).

Naar aanleiding van de vijfenzeventigste verjaardag van professor R. Boudens hebben collega's en leerlingen van de Leuvense kerkhistoricus het initiatief genomen om een aantal bijdragen die de auteur gedurende de laatste decennia geschreven heeft over de kardinalen Newman en Mercier te vertalen en in een boek samen te brengen. Er zijn acht hoofdstukken over Newman en tien over Mercier, voorafgegaan door een voor de gelegenheid geschreven synthetisch essay van Boudens over beide figuren. De redactie van het mooi afgewerkte volume werd verzorgd door prof. Lieve Gevers, die eveneens een met warme sympathie geschreven levensschets van de voor zijn menselijke kwaliteiten gekende emeritus verzorgde. Brian Doyle maakte werk van de vlekkeloze, zeer vlot leesbare vertaling.

De bijdragen over Newman behandelen vooral de spiritualiteit van de Engelse bekeerling en zijn verhouding tot het Vaticaan van Pius IX. Boudens beklemtoont het vooruitstrevende karakter van Newmans opvattingen, gesteld tegenover een ietwat schematisch gekenschetste, 'formalistische' negentiende-eeuwse vroomheid. Volgens de kardinaal is de Openbaring een proces dat de Voorzienigheid voltrekt in de geschiedenis, vertrekkend van een universele kiem. In de kerk is de motor van dit proces de dynamische dialectiek tussen de langzaam veranderende tradities gedragen door de leken, en de systematische theologische reflectie van de clerus. De persoonlijke geschiedenis van de individuele gelovige weerspiegelt, in Newmans opvatting, deze groei naar waarheid. Het is een visie die ook ruimte biedt voor een constructieve oecumenische dialoog — toch minstens met het anglicanisme, zoals Boudens aantoont. Newmans progressieve ingesteldheid blijkt volgens de auteur bovendien uit een aantal concrete stellingnames in zijn verhouding met Rome: pleidooi voor een relatieve academische vrijheid binnen de grenzen van de katholieke traditie, reserves tegenover de tijdelijke macht van de paus en discrete verdediging van de inopportunitetstheze inzake de pauselijke onfeilbaarheid.

Boudens vertolkt zijn visie op Newman met verve, vooral in het knappe essay "Growth". A key concept in understanding Newman'. Toch heb ik me afgevraagd of hij de geworteldheid van de kardinaal in de negentiende eeuw niet wat onderschat. De Engelse denker lijkt me te passen binnen het kader van de traditionalistische filosofie, ook al legde hij een grotere klemtoon op de rol van het individu dan zijn continentale tijdgenoten (net als het Angelsaksische politieke traditionalisme dat deed). Een vergelijking tussen Newmans *concept of growth* en Lammenais' *sens commun*, of tussen Newmans visie op de Voorzienigheid en die van de Maistre had nuttig kunnen zijn om zowel zijn verbondenheid met de tijdgeest als zijn eigenheid in een scherper licht te stellen.

Boudens' bijdragen over Mercier spitsen zich vooral toe op zijn stellingnames in de intellectuele controverses van zijn tijd en in de Vlaamse kwestie. De wisselwerking met Rome komt in beide gevallen ruim aan bod. Boudens beklemtoont terecht de fundamentele openheid van Merciers neothomisme tegenover de moderne wetenschap. De manier waarop de prelaat de Romeinse tegenwind die hier het gevolg van was wist te overkomen, wordt feilloos geschetst in het artikel over "The Holy See and the crisis at the Higher institute of philosophy in Leuven".

Ook uit de controverse over het modernisme blijkt Merciers gematigdheid. De kardinaal deed zijn best om te beletten dat de Romeinse campagne ontaardde in een heksenjacht; hij probeerde ook de scherpe kanten van de campagne wat af te vijlen, zoals blijkt uit de interessante bijdrage over George Tyrell en kardinaal Mercier. Toch verschijnt Mercier in zijn standpunt tegenover dit boegbeeld van het modernisme veeleer als een bondgenoot van Rome, vermits hij zich enkel wou inspannen voor Tyrells reïntegratie in de kerk op voorwaarde dat deze zelfs zijn privé-correspondentie aan voorafgaandelijke censuur zou onderwerpen. Hoewel Mercier uit een heel andere filosofische hoek kwam dan Newman, was hij al evenmin een vriend van 'religious liberalism'.

Boudens ziet een tegenstelling tussen Merciers relatieve openheid op intellectueel vlak en zijn afwijzende houding tegenover de Vlaamse beweging, toen nog een ontvoogdingsstrijd. Mercier speelde een grote rol in de evolutie van het Vaticaan tegenover de Vlaamse kwestie, van een vrij gunstig naar een meer gereserveerd standpunt, zoals blijkt uit twee vernieuwende, op Vaticaanse bronnen gebaseerde bijdragen: 'A Vatican perspective on cardinal Mercier (1917-1918)', en 'Mercier, the Vatican and the Flemish movement (1919-1921)'.

Boudens wijt Merciers houding vooral aan zijn Waalse achtergrond en zijn Belgisch patriotisme. Het verband tussen dit patriotisme en Merciers neothomistische filosofie — zeker tegen de achtergrond van de Duitse bezetting in de Eerste Wereldoorlog — had misschien wat meer uitgediept kunnen worden. Men kan zich overigens afvragen of Merciers verzet tegen de Vlaamse agenda niet mede een gevolg was van zijn streven naar een relatief open katholicisme. In het licht van de intellectuele bloedarmoede van het flamingantisme in de twintigste eeuw lijkt de tijd me misschien rijp voor een revaluatie van de roemruchte weigering van de kardinaal om het Vlaams als universitaire taal ernstig te nemen.

Vincent Viaene

H. A. Klomp, *De relativiteitstheorie in Nederland. Breekijzer voor democratisering in het interbellum* (Dissertatie Groningen 1997; Utrecht: Epsilon uitgaven, 1997, 292 blz., f42,50, ISBN 90 5041 045 6).

De titel van dit proefschrift belooft een interessante link tussen een natuurwetenschappelijke theorie en de Nederlandse cultuur. In zijn betoog laat Klomp zien dat het platonistische waarheidsconcept een belangrijke voorwaarde is geweest voor de antidemocratische houding die tot de Tweede Wereldoorlog in Nederland geheerst heeft. Maar wat heeft dat met de relativiteitstheorie te maken? Samengevat komt Klomps betoog op het volgende neer. De euclidische en newtoniaanse axioma's waarop de wis- en natuurkunde steunden, werden als transcendentale wetten beschouwd. Deze causale wetten maakten het mogelijk alle gebeurtenissen in de natuur te voorspellen. Dit bracht de Groningse filosoof G. Heymans ertoe een psychologie te ontwikkelen waarmee de besluitvorming van mensen bepaald kon worden als een functie van hun motieven. Menselijk handelen werd hierdoor gereduceerd tot een wiskundige formule, en werd zo voorspelbaar. Op basis van deze psychologie zou het vervolgens mogelijk zijn de maatschappij zodanig in te richten dat de juiste persoon op de juiste plaats zou komen, een situatie die vergelijkbaar is met Plato's ideale staat.

Voor deze redenering waren absolute tijd en ruimte noodzakelijke voorwaarden. Het verlaten van deze absolute tijd en ruimte ten gunste van relativiteit zette dit ideaal van de rationeel ingerichte samenleving op de helling. De pedagoog en natuurkundige P. A. Kohnstamm, aanhanger van de relativiteitstheorie en fervent democraat, stelde dat er geen absolute zekerheid bestond over de waarheid, en dat het dientengevolge niet houdbaar was een land politiek te laten leiden op basis van de waarheidsclaims van een intellectuele elite. Het alternatief was democratie.

Om dit mogelijk te maken moest het onderwijssysteem veranderd worden. Kinderen moesten niet opgevoed worden tot gehoorzame burgers, maar tot zelfstandig denkende mensen. De veranderingen in het onderwijs moesten ook zichtbaar worden in de opzet van de wis- en natuurkundelessen. Het onderwijs in deze vakken moest empirisch worden; de leerlingen moesten de axioma's afleiden uit hun ervaringen. Deze voorstellen haalden het echter niet en werden verdrongen door het systeem van de wiskundige en wetenschapsfilosoof E. J. Dijkster-